

UOT 159.9

Günel Qadir qızı Əhmədova

Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun böyük elmi işçisi

İNTELLEKTUAL PROBLEMLİ UŞAQLARIN AQRESSİV DAVRANIŞININ KORREKSİYA YOLLARI

Гюнель Гадир гызы Ахмедова

*старший научный сотрудник Института Образования
Азербайджанской Республики*

ПУТИ КОРРЕКЦИИ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ С ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫМИ ПРОБЛЕМАМИ

Gunel Qadir Ahmedova

*senior research at the Institute of Education
The Republic of Azerbaijan*

WAYS TO CORRECT THE AGGRESSIVE BEHAVIOR OF CHILDREN WITH INTELLECTUAL PROBLEMS

Xülasə. Məqalə intellektual problemlı uşaqların aqressiv davranışının korreksiyası zamanı istifadə olunan metodikalara və məşğələlər planının təhlilinə həsr olunub. Uşaq təcavüzkarlığının korreksiyası zamanı əsasən uşaqlarda empatiya hissini inkişaf etdirən tapşırıqlardan istifadə etmək, həmyaşıdları və böyüklərlə adekvat ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına yönəlmiş xüsusi oyunlar keçirtmək zəruridir.

Açar sözlər: *intellektual çatışmazlıq, aqressiya, neqativ emosiyalar, korreksiya, oyunlar*

Резюме. Статья посвящена анализу методик и планов занятий, используемых при коррекции агрессивного поведения детей с интеллектуальными проблемами. В коррекции детской агрессии необходимо использовать задания, развивающие у детей эмпатию, проводить специальные игры, направленные на развитие коммуникативных навыков со сверстниками и взрослыми.

Ключевые слова: *интеллектуальная недостаточность, агрессия, негативные эмоции, коррекция, игры*

Summary. The article is devoted to the analysis of methods and lesson plans used in the correction of aggressive behavior of children with intellectual problems. In the correction of children's aggression, it is necessary to use tasks that develop empathy in children, to conduct special games aimed at developing communication skills with peers and adults.

Key words *intellectual insufficiency, aggression, negative emotions, correction, games*

İntellektual problemin psixoloji xarakteristikası dünyanın tanınmış həkim və psixoloqları İ.P. Pavlov, S.Y. Rubinşteyn, E.D. Elkonin, Q.E. Suxareva və s. tərəfindən geniş öyrənilmiş və təqdim edilmişdir. İntellektual çatışmazlıq zamanı yeni şərti reflekslərin yaranması xeyli ləng gedir. P.P. Blonskiy bildirir ki, baş beyin qabığının funksiyalarının bu zəifliyi intellektual problemlı uşaqların əsas xüsusiyyətlərini əks etdirir. İntellektual problemlı uşaqlarda aqressiv

davranışların yaranması və möhkəmlənməsi təkcə mərkəzi sinir sisteminin orqanik çatışmazlığı ilə deyil, həm də sosial mühitin mənfi təsiri ilə əlaqələndirilir.

İntellektual problemlı kiçikyaşlı məktəblilərin davranışlarında özünü bürüzə verən aqressivlik problem olaraq bugünkü gündə çox aktualdır.

İntellektual problemlı kiçikyaşlı məktəblilərin təcavüzkar davranışının xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün bir sıra metodikadan istifa-

də etmək olar. Məsələn, M.Z. Dukareviçin təklif etdiyi “Mövcud olmayan canlı” metodikası, “Əl testi” metodikası (E. Vaqner), “Kaktus” metodikası, “Rozentsveyqin testi” (uşaqlar üçün) və s.

1. M.Z. Dukareviçin təklif etdiyi “Mövcud olmayan canlı” metodikası – uşaq təcavüzkarlığının müayinəsində ən çox istifadə olunan proyektiv metodikalardan biridir. Məqsəd – uşağın şəxsi xüsusiyyətlərinin müəyyən olunmasıdır. Fərdi şəkildə aparılır.

2. “Əl testi” metodikası (E. Vaqner)

Bu test 1971-ci ildə amerikalı psixoloqu E. Vaqner tərəfindən yaradılmışdır. Test 9 ədəd müxtəlif vəziyyətlərdə təsvir edilmiş əl şəklinə və 1 boş vərəqdən ibarətdir. Uşaq hər bir “əlin” nə etdiyini deməlidir. Testin metodoloji əsaslandırılması müəllifin fərziyyəsindən ibarətdir: insan əli müxtəlif fəaliyyət növlərində istifadə olunduğundan, onun hansı formada qavranılması insanın hər hansı bir davranışa meyli olduğunu müəyyən edir. Uşağın verdiyi cavablar 11 kateqoriya üzrə təsnif olunur. Bu kateqoriyalardan biri təcavüzkarlıqdır.

3. “Kaktus” qrafik metodika (M.A. Panfilova)

Metodika 3 yaşdan yuxarı uşaqlarla işləməyə nəzərdə tutulub.

Məqsəd: uşağın emosional-şəxsi sferasını tədqiq edərək, təcavüzkarlığın olmasını, onun istiqaməti və intensivliyini müəyyən etməkdir.

Müayinə aparılarkən tədqiq olunan uşağa A4 formatında təmiz vərəq və sadə karandaş təqdim olunur. Test başqa variantda da keçirilə bilər. Bu zaman sadə karandaş əvəzinə rəngli karandaşlar (“Lyuşer” rənglərində) təqdim olunur və interpretasiya zamanı Lyuşer testinin göstəriciləri də nəzərə alınır.

Uşağın inkişafını düzgün qiymətləndirmək üçün psixodiagnostik tapşırıqları elə seçmək lazımdır ki, onlar idraki sahənin həm ixtiyarı, həm də qeyri-ixtiyarı səviyyələrinin tənzimlənməsinə hesablanmış olsunlar. Müayinə nəticələrinə görə intellektual problemləli kiçikyaşlı məktəblilərdə təcavüzkar xüsusiyyətlər müşahidə edilərsə, korreksiyaedici proqram tərtib edilməlidir.

Korreksiyaedici proqramın məqsədi uşaqlara öz təcavüzkar davranışlarının idarə edilməsinin, neqativ emosiyaların zəiflətməsinə, şəxsi tələbatlarının ödənilməsi üçün alternativ üsulların axtarılmasının öyrədilməsidir.

İntellektual problemləli təcavüzkar davranışlı kiçikyaşlı məktəblilərlə psixokorreksion inkişafedici proqramın sxemi 4 bəndə yığılır:

1. Uşaqla kontaktın qurulması və səmimi mühitin formalaşması;

2. Təcavüzün emosional reaksiyasının ortaya çıxarılması, qıcıqlandırıcı mənbəyinin üzə çıxarılması və uşağın sakitləşdirilməsi;

3. Davranış stereotipləri və reaksiyaların dəyişdirilməsi, özünəqiymətin səviyyəsinin artırılması, özünə və ətrafdakılara müsbət münasibətin formalaşdırılması;

4. Normal davranış vərdişlərinin formalaşdırılması və bərkidilməsi.

Hər bir məşğələ salamlama ilə başlayır və vidalaşma proseduru ilə bitir. Bütün bunlar təbəssüm və xoş arzularla müşayiət olunur. Oyunlar, rəsm çəkmə, söhbətlər, relaksasiya – bunlar əsas metodoloji priyomlardır. Bundan başqa, uşağa öz fikrini məcburən qəbul etdirmək, onun temperamentini dəyişməyə cəhd etmək və məşğələnin nəticəsinin məsuliyyətini onun üzərinə qoymaq qətiyyənlə qadağandır.

Məşğələlər planı

Nö Məşğələ	Təqinlər	Tapşırıqların məqsədi
Məşğələ № 1. Tanışlıq. 90 dəq.	1. oyun “Qarışıqlıq” 2. “Kirpi” 3. İştirakçılarla təcavüzkar davranış haqqında söhbət	1. Tanışlıqla bağlı tapşırıq 2. emosional gərginliyin, impulsivliyin, təcavüzün azaldılmasına yönəlmiş 3. təcavüz, təcavüzkar davranış haqqında anlayışın verilməsi.
Məşğələ № 2 təcavüz, təcavüzkar davranış haqqında anlayışın verilməsi. 90 dəq.	1. “qəzəbli sözlər” tapşırığı. 2. “qırxayaq” oyunu 3. sakitləşdirici tapşırıq “Sehrlı yuxu”	Verbal vasitə ilə uyğun formada qəzəbin çölə atılmasına yönəlmiş oyun priyomları ilə tanışlıq. Həmyaşlıqları ilə qarşılıqlı münasibətə, uşaq kollektivinin birləşməsinə, emosional və bədən gərginliyinin aradan qaldırılmasına yönələn tapşırıqlar.

Məşğələ № 3. Dərketmə qabiliyyətinin və emosiyalara qarşı şəxsi münasibətin bildirilməsi bacarığının inkişafı. 90 dəq.	1. “Mən qəzəbləndə...” 2. “Əjdaha və onun quyruğu” 3. “Zürafə” 4. “Zoopark”	1. Özünü idarəetmənin təlimi və bu bacarıqların bərkidilməsi. 2. özünü, öz motivlərini dərketmə, “Mən-vəziyyət” və “Mən - motivasiya ” təlqinləri. 3. gərginliyin azaldılması, neqativ emosiyaların, hisslərin çıxarılması. Özünüdərketmə. 4. Azad olma, fantaziyanın təzahürü, enerjinin çıxarılması.
Məşğələ № 4 Stress situasiyalarında sakitliyi qorumaq bacarığın inkişafı. 90 dəq.	1. ”Qəhrəmanların təqdimatı” 2. “Qulaq - burun” 3. “səndə xoşum gəlir...”	1. Özünün və başqaların davranışına görə tanımaq bacarığının inkişafı üçün aparılan tapşırıqlar. 2. Stressli situasiyalarda sakitliyi qoruyub saxlamaq bacarığını inkişaf etdirən tapşırıqlardan istifadə etmək.
Məşğələ № 5. Özünün güclü və zəif tərəflərinin dərək edilməsi, gərginliyin götürülməsi. 90 dəq.	1. “Mənim ideallarım” 2. “Mənim sevimli tutuquşum” 3. “Bədheybət”	1. Özünün güclü və zəif tərəflərinin dərək edilməsinə yönəlmiş tapşırıqlar. 2. Gərginliyin azaldılmasına yönəlmiş tapşırıqlar. 3. Öz neqativ xüsusiyyətlərindən azad olmağa yönəlmiş tapşırıqlar.
Məşğələ № 6. Kollektivin birləşdirilməsi, əlaqənin, bir-birinə etibarın qurulması. 90 dəq.	1. “Qarışıqlıq” 2. “İnamlı, inamsız, təcavüzkar davranış” 3. “Oğlan – qız tərsinə”	1. Kollektiv qrupunun birləşdirilməsi və orada bir birinə qarşı qayğıkeş münasibət bəsləməyə yönəlmiş tapşırıq. 2. Müxtəlif davranış tiplərinin müəyyən etmək və bir davranışın o birisindən ayıra bilmək bacarığına yönəlmiş tapşırıqlar. 3. Neqativ aradan qaldırılması, öz hərəkətlərinə ixtiyari kontroluna yönəlmiş tapşırıq.
Məşğələ № 7 Qəzəbin, təcavüzkarlığın azaldılması üçün ən münasib üsulların seçilməsi, gərginliyin azaldılması. 90 dəq.	1. “Yumruğunla vur” 2. “Yırtıcı” 3. “Qışqırıq torbası”	1. Qəzəbin səbəblərin üzə çıxarılmasına yönəlmiş tapşırıq. 2. Qəzəbin, təcavüzün azaldılmasına və həyəcanlılığın aradan qaldırılmasına yönəlmiş tapşırıq. 3. diqqətin sakit vəziyyətdən təcavüzə və əksinə təcavüzdən sakit vəziyyətə keçirilməsinə yönəlmiş tapşırıq.
Məşğələ № 8. Ətrafdakı insanlara qarşı müsbət münasibətin formalaşdırılması, kommunikasiya bacarıqlarının və müsbət davranış modelinin bərkidilməsi. 90 dəq.	1. “Xor” 2. “Göz gözə” 3. “Yaxşı sözlər lüğəti”	1. Yaxınları və ətrafdakı insanlara müsbət münasibətin inkişafına yönəlmiş tapşırıq 2 Yaxınları və ətrafdakı insanlara müsbət münasibətin inkişafına yönəlmiş tapşırıq 3. Davranışın müsbət modelinin və kommunikasiya bacarıqlarının bərkidilməsinə yönəlmiş tapşırıq.

Aşağıda bir sıra oyunları təqdim edirik:

1. “Qarışıqlıq” oyunu

Oyunun məqsədi: qrup birliyin saxlanması.

Oyunun gedişi

Püşk atılara oyunun aparıcısı seçilir.

Aparıcı otaqdan çıxır, digər uşaqlar əl-ələ tutaraq dairə düzəldirlər. Əllərini buraxmadan, kim necə bacarır dolaşmağa başlayırlar. Dolaşmağı başa çatdırandan sonra otağa aparıcı daxil olur və uşaqların əlini açmadan onların dolaşdığını açmağa çalışır.

2. “Kirpi” oyunu

Oyunun məqsədi: uşaqların təcavüzə olan tələbatlarını gerçəkləşdirərək əzələ gərginliyini aradan qaldırmaq.

Oyunun gedişi

Uşaqlar təhlükəni qarşılamağa hazırlaşan, bərk sıxılıb yumağa dönmə kirpiyə çevrilirlər. Bütün düşmənlər dağılışandan sonra kirpilər dostların əhatəsində qalır, günəşin altında isinərək əllərini və ayaqlarını açırlar.

Oyunu üç dəfə təkrar etmək lazımdır.

3. “Yırtıcı” oyunu

Oyunun məqsədi: uşaqların təcavüzə olan tələbatlarını gerçəkləşdirərək əzələ gərginliyini aradan qaldırmaq.

Oyunun gedişi:

Uşaqlar özləri üçün hər hansı bir yırtıcı heyvan obrazı seçirlər (pələng, şir, canavar, çöl pişiyi, ayı və s.) və bir birindən təhlükəsiz məsafədə dayanırlar. Yırtıcılar bir birinə öz cəsurluqlarını və gücünü nümayiş etdirirlər. Öz imkanları və güclərini göstərərək yırtıcılar sakitləşir və hər birinin üstünlüyünə hörmət etdiklərini bildirirlər.

4. “Xor” oyunu

Oyunun məqsədi: uşaqları birləşdirib, onların ümumi kollektiv şəkilində nəğmə söyləməklərini təşkil edərək, verbal ehtiyaclarını ödəmək.

Oyunun gedişi:

Hər bir sıra oxumaq üçün öz səsini alır (a-o-u-e).

Böyük dirijorluq edir: ovuclarını bir birinə yaxınlaşdırıb uzaqlaşdıraraq səslənmənin gurluğunu tənzimləyir. Səsin gurluğu minimaldan maksimala, həlimlikdən qalınlığa dəyişir. Oyun uşaqların sakit nəğmə söyləməsi ilə bitir.

5. “Arı pətəyi” oyunu

Oyunun məqsədi: uşağın verbal ehtiyacını ödəmək.

Oyunun gedişi:

Bütün uşaqlar öz pətəyində sakit vızıldayan vəhşi arılara çevrilirlər. Hiss edəndə ki, onların balını kimsə götürmək istəyir, onlar vızıltılarını gücləndirir və

6. “Günəş” oyunu

Oyunun məqsədi: uşaqları aktivləşdirmək və müsbət əhval ruhiyə yaratmaq.

Oyun gedişi:

Uşaqlar parta arxasında oturlar. Psixoloq “günəş” sözünü dedikdə, uşaqlar öz yerlərindən yavaş-yavaş dururlar, əllərini yuxarı qaldırır günəşin şualarını yamsılayaraq bir-birinə gülümsəyirlər.

7. “Zürafə” relaksasiya tapşırığı

Təsvir: gözlərini bağla, nəfəsini al və rahatlaş. Çənəni sinənə qoy. Çənəni sağa, sonra sola çevir. Bunu üç dəfə təkrar et. Sonra boynunu fırlat. Çiyinləri qaldır, sonra sal. Bunu da üç dəfə təkrar et. Sonra hər çiyinini bir neçə dəfə qaldır, sal. Yenə düz və rahat otur. Boynunun necə uzandığını və rahatlaşdığını hiss et. Özünü zürafənin boyunu kimi uzun boyunlu təsəvvür et.

8. “Yumruq” oyunu

Oyun gedişi:

İştirakçılardan bərk-bərk yumruqlarını sıxmağı xahiş edirlər. Onlar yumruqlarını sıxaraq bir neçə saniyə saxlayırlar və sonra əllərini açaraq rahatlıq hiss edirlər.

9. “Sehrli yuxu” oyunu

Bu sakitləşdirici tapşırıq uşaqlara rahatlaşmağa, əzələ gərginliyini aradan qaldırmağa kömək edir.

Təsvir: uşaqlar yerə uzanaraq, əllərini bədənlərinin yanına salırlar və gözlərini yumurlar. Psixoloq uşaqlara istiqamət verir: Oyun başlayır (“sehrli yuxu”). Siz həqiqətən yuxuya getməyəcəksiniz, sadəcə gözlərinizi bağlayacaqsınız və hər şeyi eşidir və hiss edəcəksiniz. Mən “oyanın” deməyə qədər siz gözlərinizi açmayacaq və tərpənməyəcəksiniz. Mənə diqqətlə qulaq asın və dediklərimi fikrinizdə təkrarlayın. Gözünüz bağlı sakit uzanın və dincəlin. Hər biriniz gözəl yuxu görəcəksiniz”.

10. “Tutu quşu” oyunu

Oyunun məqsədi: uşaqların verbal aktivliyini təmin edərək, onlarda eşitmə diqqətlərini inkişaf etdirmək.

Oyunun gedişi:

Oyunun aparıcısı hər hansı bir söz tələffüz edir və ya hər hansı bir heyvanın səsini təqlid edərək gözü ilə “tutu quşunu” seçir. “Tutu quşu” aparıcının dediyi sözü və ya təqlid etdiyi səsi təkrarlayır.

11. “Qəzəbli sözlər” oyunu

Oyunun məqsədi: verbal vasitələrin köməyi ilə qəzəbin azalmasına yönəlmiş oyun priyomları ilə tanışlıq.

Oyunun gedişi:

Oyun iştirakçıları topu bir birinə ötürərək neytral sözlər deyirlər. Neytral sözlər kimi ağac, meyvələr, göbələklər, balıqlar, güllər adı istifadə edə bilirlər. Hər bir müraciət mütləq “Sən isə...” sözləri ilə başlamalıdır. Məsələn: “Sən isə almasan!”. Oyun yekunlaşan zaman iştirakçılar mütləq öz qonşu yoldaşına nə isə xoş bir söz deməlidirlər. Məsələn: “Sən isə mənim sevincimsən...”.

Qeyd: oyun tez tempdə keçirilərsə daha səmərəli olar. Oyunun əvvəlində xəbərdarlıq etmək lazımdır ki, bu oyundu və heç kim heç kimdən inciməməlidir.

12. “Mənim sevimli tutuqşum” oyunu

Oyunun məqsədi: qrupda işləmək bacarığını və empatiya hissini inkişaf etdirir.

Oyunun gedişi:

Uşaqlar dairə şəkilində dayanırlar. Psixoloq onlara deyir: “Uşaqlar! Bizə tutuqşu qonaq gəlib. O bizimlə tanış olmaq və oynamaq istəyir. Necə fikirləşirsiniz biz nə edə bilərik ki, tutuqşunun bizdən xoşu gəlsin və yenə bizə qonaq gəlmək istəsin?”.

Uşaqlar öz təkliflərini verirlər: “Onunla xoş rəftar etmək”, “Ona oyun oynamağı öyrətmək” və s. Psixoloq uşaqların birinə tutuqşu oynadığını verir. Uşaq oynadığı götürərək onu qucaqlamalı, sığallamalı, nə isə xoş söz deməli və sonra o biri uşağa ötürməlidir. Oyunu yavaş tempdə keçirtmək daha yaxşıdır.

Uşaq təcavüzkarlığının korreksiyası zamanı əsasən uşaqlarda empatiya hissini inkişaf etdirən tapşırıqlardan istifadə edilməlidir. Əlavə olaraq həmyaşdrları və böyüklərlə adekvat ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına yönəlmiş xüsusi oyunlar keçirtmək mümkündür.

Bir neçə məşğələlərdə valideynlərin iştirakı tövsiyə olunur. Korreksiyaedici proqramın səmərəliliyini və yenidən keçirtmə ehtiyacının olub-olmadığını müəyyən etmək üçün proqramın sonunda təcavüzkarlığın səviyyəsini müəyyən etmək üçün test keçirilir.

Problemin aktuallığı. Müasir cəmiyyətdə intellektual problemlə uşaqların inkişafı və cəmiyyətə inteqrasiyası problem olaraq aktuallığını itirməmişdir. Təcavüzkarlıq uşaq dövründən təzahür etməyə başladığından, intellektual problemlə kiçikyaşlı məktəblilərin təcavüzkar davranışı da problem olaraq aktuallaşır.

Problemin elmi yeniliyi. Aqressiyanın mənfi təsiri ən çox şəxsiyyətin formalaşması dövründə və böhran situasiyalarında baş verir. Şəxsiyyətin formalaşması dövrünə təsadüf edən aqressiv situasiyalar onu ya potensial təcavüzkarla və ya indiki və gələcək münaqişələrin potensial qurbanına çevirir. Korreksiyaedici proqrama şəxslərarası münasibətlərin formalaşmasına və təcavüzkarlığın səviyyəsini azaltmağa yönəlmiş oyunlar sistemi daxil edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə verilən metodikalar korreksiya üzrə pedaqoqlar, psixoloqlar tərəfindən korreksiyaedici iş zamanı istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Korreksion pedaqogikanın müasir məsələləri. Bakı, 2012, 384 s.
2. Qasımov S.Ə., Talıbov Y. Anomal uşaqların əlahiddə pedaqogikasının əsasları. Bakı, 2000, 184 s.
3. Воробьева, К., Профилактика агрессивности в подростковой среде // Воспитание школьников. - 2008, - с. 6
4. Кутеева, Е. Н. Работа с подростками «группы риска»: коррекция агрессивного поведения // Психология и школа, -2006. - с. 3

E-mail: gunelahmedova@yandex.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok., dos. D.Ə. Dostuzadə,*
ped.ü.fəls.dok. E.M. Kərimova

Redaksiyaya daxil olub: 19.11.2021.